

VAN GRAVÜRLERİNDE GİYİM KUŞAM ÖZELLİKLERİ¹

CLOTHING FEATURES IN VAN ENGRAVINGS

Halit YABALAK*, Murat ÇABAZ**

Geliş Tarihi: 03.04.2024
(Received)

Kabul Tarihi: 12.08.2024
(Accepted)

ÖZ: Fotoğraf makinesinin icadından önce en sık kullanılan görsel belgeleme yöntemlerinden biri olan gravürler, özellikle seyyahlar ve araştırmacılar tarafından yaygın şekilde kullanılmıştır. Batılı seyyah ve araştırmacıların Anadolu gezilerinin kayıtlarını destekleyen gravürler aynı zamanda Osmanlı'yı da konu edinen önemli görsel belgelerdir. Bu bağlamda Anadolu topraklarını ziyaret eden seyyahlar için Van, coğrafi, tarihi ve kültürel özellikleriyle önemli rotalarından biri olmuştur. Van'ı ziyaret eden seyyahların seyahatnamelerinde, şehre ait mimari ve doğa temalı gravürlerin yanında rastladığımız figür betimlemeleri aynı zamanda kültürel bir imajın yansımaları olarak karşımıza çıkmaktadır.

Çalışmada, seyahatnamelerde Van şehrine dair gravürlerdeki figür-kıyafet tasvirlerinin biçim ve süsleme malzemeleri incelenmiştir. Ayrıca bu özelliklerden hareketle sosyo kültürel yönden de değerlendirilmiştir. Literatür araştırması sonucunda, amaçsal örneklem yöntemi kullanılarak Van konulu gravürler arasındaki kıyafetlerin tasvir edildiği 30 tanesi irdelenmiştir. Seyyahların notları ve döneme ait yapılmış bilimsel çalışmalar ile desteklenmiş ve yapılan değerlendirmeler sonucunda, ahalinin giyim kuşam özellikleri ortaya konulmuştur. Çalışmada, bu özellikler üzerinde, kültür, inanç ve sosyo ekonomik imkânların etkili olduğu saptanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Van, Gravür, Giyim-Kuşam, Seyyah, Seyahatname

ABSTRACT: Engravings, which were one of the most frequently used visual documentation methods before the invention of the camera, were widely used especially by travelers and researchers. The travel notes recorded by Western travelers and researchers during their Anatolian trips and the engravings they included in their travel books to support the information are important documents belonging to the Ottoman Empire in terms of visual documentation. Van has become one of the important routes of travelers visiting Anatolian lands with its historical, geographical and cultural features. In the travelogues of travelers visiting Van, in addition to the architectural and nature-themed engravings of the city, they appear as reflections of a cultural image, especially with their figure depictions.

In the study, the figure clothes in the engravings found in the travel books of European travelers from the city of Van were evaluated in terms of form, decoration, material and clues

¹ Bu çalışma Van YYÜ Bilimsel Araştırma Projeleri Koordinasyon Birim (BAP) tarafından SHD-2023-10319 No'lu proje olarak desteklenmiştir.

* Doç. Dr., Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, halityabalak@yyu.edu.tr, ORCID: 0000-0002-5723-8373.

** Doktora Öğrencisi, Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, muratcabaz@yyu.edu.tr, ORCID: 0000-0001-7207-8091.

OPEN ACCESS

© Copyright 2024 Yabalak & Çabaz

to the socio-cultural structure in the context of these features. As a result of the literature research, an evaluation was made on 30 engravings depicting clothing features among the Van-themed engravings using the purposive sampling method. As a result of evaluations supported by clothing features, travellers' notes and scientific studies of the period, the clothing characteristics of the people were revealed. In the study, it was determined that culture, belief and socio-economic opportunities were effective in clothing characteristics.

Key Words: Van, Engraving, Clothing, Traveler, Travelogue

EXTENDED ABSTRACT

The engraving technique, one of the oldest and most widely used of the art of printing, is one of the most frequently used methods for visual documentation and reproduction before the invention of the camera. In addition to its artistic features, this technique was used in printed publications such as books etc. with its documentary evidence feature. The engravings reflecting the images of the places seen by travellers travelling to different parts of the world are visual evidence of these places.

The engravings that Western travellers and researchers included in their travelogues during their Anatolian travels are important documents of the Ottoman Empire in terms of visual documentation. For travellers visiting Anatolian lands, Van has been one of the important routes with its historical, geographical and cultural features. In addition to the architectural and nature-themed engravings of the city in the travelogues of the travellers who visited Van, it appears as reflections of a cultural image, especially with figure depictions.

Purpose and Importance

The aim of this study is to evaluate the figure clothes in the engravings of the city of Van in the travelogues of European travellers in the context of form, ornamentation, material and these features in line with clues to the socio-cultural structure. The elements that determine the clothing culture and clothing features shaped by the economic conditions of the period will be analysed through engravings. It is aimed to reveal the change that the city has undergone based on the clothing features in the engravings.

The fact that visuals are not used sufficiently in period studies on Van province and that there is no comparison in studies on clothing reveals the importance of our study. The engravings, which have the characteristics of a visual library with the study to be carried out, will constitute a visual source especially for researchers about the clothes of the 19th century.

Method : In this study, the travelogues of travellers who came to Van, periodicals and printed and digital databases were examined. After the literature review, the primary sources containing the engravings were identified and the engravings were catalogued. Among the engravings containing the cultural and historical structure of Van, architectural structures and figure descriptions, the ones that are suitable for the purpose of the study are

were determined by using the purposive sampling method. The engravings that contributed to the study with their clothing and dressing features were classified in terms of period, technical features and subjects. The form and content analysis of 25 engravings were made. In line with the historical sources related to the period, the harmony of the visual images in the engravings with the period characteristics in the context of the clothing characteristics of the Van region and the material information supported by the literature revealed the clothing characteristics of the people.

Discussion and Conclusion: In the study on the engravings depicting clothing in travelogues about Van, it was observed that the engravings were classified according to their subject matter and included official and religious clothes and clothes for daily use. Shoes are also given as a heading in the analysis made under the headings of men's and women's clothes. When the clothing characteristics of the people of Van reflected in the engravings are analysed, it is seen that belief, ethnic structure and especially socio-economic status are determinative. Generally, the clothes were made of fabrics produced in the region, while those with better economic status were seen to use high quality and imported fabrics.

The details of the clothes of the people depicted in the streets and squares in the engravings are more superficial than the individual figures depicted individually. For this reason, in some of these engravings, only the forms of clothing are given. On the other hand, it is possible to find important clues about material and ornamentation in the single figure depictions. There are many similarities in the clothing styles of Muslim and non-Muslim inhabitants in the women's clothes, which are very similar to each other, and the inhabitants generally wore a full-length fistan, over which they wore a caftan or a second dress with an open front, and these dresses were tied with wide fabric belts at the waist. In the depictions, it was observed that some women wore wide shalwars as lower garments and shirts and vests wrapped with belts on top. Although it varies according to belief groups, all of the women's heads are covered. Some of the women wore different shapes, fabrics and colours on their heads, and some of them wore ornate headdresses and top hats.

The engravings, which allow us to obtain information about men's clothing, show that Muslim and non-Muslim inhabitants wore baggy shalwars as lower garments. Men of Van are depicted wearing collarless, unbuttoned shirts tucked into their shalwars and wrapped with wide and flamboyant cloth sashes. On top of the shirt, sleeveless vests, coarse fabric caftans and cepkets are also upper garments. The turbans used as status indicators consist of fabrics made of different sizes and materials within the financial possibilities. It is possible to see similar turbans on almost all local people.

As it is understood from the engravings, in the harsh geography where the use of shoes is compulsory, it is understood from the presence of barefoot figures that this obligation is not met by everyone. It is understood from the depictions that the richer members of the population wore leather boots and shoes, while the poorer ones wore yemeni and very simple shoes similar to reshiks.

In addition to the general dress of Van, administrative and military officials, as well as religious figures, had their own unique attire. While the Ottoman soldiers are depicted in western-style clothes, it is understood from the depictions that the soldiers of the Hamidiye regiments wore clothes specific to their tribes. It is understood that the artists who produced the engravings included in the travelogues of the travellers who visited Van generally made the engravings by making use of the photographs taken by the travellers, while travellers such as Texier and Laurens made the drawings themselves. In addition to the realistic and documentary engravings, it can be said that there are depictions made with the way the image of the east is perceived, although not many

In the evaluations made as a result of our study, it was seen that the unique characteristics of the region affected the clothing, and the engravings made by travellers in realistic style overlapped with the information in the literature. The evaluation of jewellery

and clothing in terms of Traditional Turkish Handicrafts and sociological comparisons, which are not mentioned in the study, which gives information about the clothes by describing the engravings, can be considered as the subject of future studies.

1. GİRİŞ

Doğu Anadolu'nun İran sınırında yer alan Van şehrinin isminin nereden geldiğine yönelik birçok görüş olmasına rağmen bu konuda ortak bir fikir bulunmamaktadır. Bu fikirler arasında en kabul göreni ismin Asur Melikesi Meshure Sah Meryem "Semiramis" (M.Ö. 1900) ismine atfedildiğidir (Kılıç, 2006: 13). Van tarih boyunca birçok medeniyete ev sahipliği yapmıştır. Özellikle M.Ö. 9. ve 6. yüzyıllar arasında Van'ı başkent yaparak bölgede hâkimiyet süren Urartular, bölgede birbirinden eşsiz yapılar bırakmışlardır. Urartular sonrası Van bölgesinde farklı medeniyetler yerleşmişse de bunlara ait izler çok belirsizdir. Selçuklular ile bölgenin hâkimiyeti Türklere geçmiş ve daha sonra I. Dünya Savaşı'na kadar Osmanlılar bölgede hüküm sürmüştür.

Tarihi ve kültürel yapısıyla olduğu kadar jeopolitik konumuyla da her dönem ilgi odağı olan Van, seyyah ve araştırmacıların dikkatini çekmiştir. Şehir tarihi ile ilgili çalışmalarda, seyahatnameler, konu edindikleri yerlere ait geniş bilgiler verirler. Bu yönüyle seyahatnameler, şehir çalışmaları yapan araştırmacılar için oldukça önemlidir. Mustafa Sevim (2002), tarafından 3 cilt olarak hazırlanan "Gravürlerle Türkiye" isimli çalışma, araştırmacılar için önemli bir kaynaktır. Bu çalışmanın "Giysiler- Portreler" ciltleri de özellikle Osmanlı kıyafetleri hakkında geniş malumat barındırmaktadır.

Van'a dair zengin bilgiler sunan önemli seyahatlerden biri, XV. yüzyılda Venedikli bir tacir tarafından gerçekleştirilmiştir. 1655'te Evliya Çelebi de Van'ı gezmiş ve Van'a ait malumata "Seyahatname'sinde" yer vermiştir (Katırcı, 2021). Bu ilk seyahatlerden sonra XIX. yüzyılda imkânların artmaya başlamasıyla Avrupalı seyyahların yoğun gezilerinin başladığı görülmektedir. Bu seyyahlar arasında, Van'a gelenlerin sayısının azımsanmayacağı, seyahat notlarından ve arşivlerden anlaşılmaktadır. Bu seyyahlar gezdikleri yerlerin arkeolojik ve mimari yapıları başta olmak üzere coğrafi, demografik durumları ile sosyal yaşamları hakkında da bilgiler vermektedir.

Avrupalı seyyahlar Osmanlı'ya ait birçok konuda gravürler üretmişlerdir. Bu gravürlerin kapsamı ile ilgili Güzel,

"imparatorluğun tebaasının yaşam biçimlerini yansıtan örnekler, kervan yolcuğu, cirit oyunları, düğün törenleri, kahvehaneler gibi gündelik konuların da içinde yer aldığı çok geniş bir konu yelpazesini bulmak mümkündür. Osmanlı İmparatorluğu ile ilgili olarak tüm meslek gruplarını kıyafetleri ile gösteren gravür örneklerinin sayısı bir hayli fazladır. Daha önceki dönemlerde gravürlerin konularını genellikle İstanbul oluştururken bu dönemde Anadolu'nun diğer şehirlerine doğru bir açılım ortaya çıkmış, özellikle kıyı yerleşimler olan İzmir, Çanakkale gibi kentlerle Ağrı, Kars ve

Van gibi doğu sınırında olan kentlerdeki yaşam biçimlerinden sahneleri görmek mümkün olmuştur” 2010: 70) değerlendirmesinde bulunmaktadır.

Seyyahların farklı amaçlarla ve misyonlarla gerçekleştirdikleri gezilerinde gördükleri yerleri ve karşılaştıkları insanları detaylı tasvir etmeleri araştırmacılara çok geniş kaynak sağlamaktadır. Seyahatnamelerin içeriklerinin görsel olarak destekleyen ve dönem bilgilerine kanıt sayılabilecek gravürler bu nedenle oldukça önemlidir. Fotoğraf makinesinin icadından önce görsel betimlemelerin gerçekleştirildiği bu sanatsal çalışmalar, aynı zamanda görsel arşiv belgeleri olarak da değerlendirilmektedirler. Çalışmamız kapsamında Van’ı ziyaret eden seyyahlara ait seyahatnamelerde yer alan gravürler içinde önemli bir yer tutan, bölge ahalisine ait betimlemelerde yer alan giyim kuşam biçimleri bir döneme ait toplumsal kodları barındırmaktadırlar.

“Gravür baskı tekniğinde, kalıp olarak kullanılan metal, muşamba ve ağaç gibi düz yüzeyler üzerine çizilen desende, çelik uç ve asit gibi malzemeler kullanılarak derinlik oluşturulur. Kazımayla elde edilen desene, mürekkep yedirildikten sonra bu desenin üstüne yerleştirilen kâğıda basınç uygulanır. Bu şekilde çukurda bulunan mürekkebin kâğıda aktarılması sağlanır. Bu teknikte kullanılan kalıbın dayanıklılığına göre çok fazla kopya almak mümkündür” (Yabalak, 2012: 23 -31).

Osmanlı Dönemi’nde Van, birbirinden farklı etnik ve dini grupların bir arada yaşadıkları önemli merkezlerden bir olmuştur. Bu farklılıklar, insanların yaşamlarını ve kıyafetlerini şekillendiren önemli unsurlardır. Kıyafetlerin belirgin özellikleri olan kumaş türü ve kumaş renkleri, belirli grupların birbirinden ayırt edilmesini sağlarken giysinin kalitesi ve süslemeleri de giyen kişinin statüsünü yansıtmaktadır (Arıg, 2006: 144).

Osmanlı, hükmettiği topraklarda yaşayan ahalinin inanç ve kültürel değerlerine saygı göstermiştir. Farklı etnik yapıdaki milletlerin kültürel değerlerini yaşatarak insanların geçmişle bağlarını oluşturan kültürel unsurları gelecek nesillere aktarmalarını sağlamıştır. Ahaliye ait giyim-kuşam kültürü özelde bir kişinin genelde ise topluluğun, belirli bir inanç grubunun, en sonunda da belirli bir dönemin en önemli görsel kaynaklarıdır (Koca ve Koç, 2014: 373).

Gravürler dönemin, giyim-kuşamı hakkındaki araştırmalarda sahip olunan bilgileri destekleyen görsel kanıtlardır. Bilgilerin sağlanmasının yapılmasına imkân verirler. Seyahatnamelerde örnekleriyle karşılaşılan ahaliye ait figürlü betimlemeler, Gravürler Van şehrine ait önemli maddi kültür öğelerinden giyim kuşama yönelik önemli dönem bilgileri sunmaktadırlar. Seyyahların notları ve döneme ait araştırmalar doğrultusunda değerlendirme imkânı sunmaktadır.

Van ahalisinin XIX. yüzyıl kıyafet özelliklerine bakıldığında genel olarak birbirine benzeyen bir giyim kuşamdan bahsetmek mümkündür. İklim şartlarının şekillendirdiği kıyafetlerin belirgin farklarının başında dinin ve ekonomik imkânların etkin olduğu anlaşılmaktadır. Bu nedenle kaza merkezlerinde yaşayan

varlıklı kişilerin giyimleri ile kırsalda yaşayan ahalinin giyimi arasında belirgin farklılıklar bulunmuştur. Devlet ve din görevlileri hariç erkeklerin giyim kuşamlarında biçimsel özellikler neredeyse ortak sayılabilir. Buna karşın farklı inançlara ve etnisitelere sahip kadınların kıyafetlerinde daha keskin olmamakla birlikte, erkeklere oranla farklılıklar bulunmaktadır.

Seyahatnamelerde Van ahalisinin giyim kuşam özellikleriyle ilgili olarak kullanılan kumaş türleri, bu kumaşların temin edilmesi ve kıyafetlerin dikimine kadar teferruatlı malumat bulunmaktadır. Seyahatnamelerden ve döneme ait kayıtlardan, kıyafetlerin yapımında kullanılan kumaşların bir kısmının yörede yaşayan Ermeniler tarafından üretildiği, büyük bir kısmının ise Van'a tüccarlar tarafından getirildiği anlaşılmaktadır.

Çalışma kapsamında, seyahatnameler ve döneme ait kaynaklar taranarak ulaşılan, Van ahalisine ait kıyafetler hakkında ipuçları veren gravürler incelenmiştir. Tasarım ilke ve elemanlarının etkili kullanıldığı bu gravürlerin belge niteliğinde sayılmalarından yola çıkılarak sanat yönleriyle geniş bir değerlendirme yapılmamıştır. Tamamı gerçekçi tarzda çizilmiş gravürlerin, kuru kazıma tekniği ile metal veya sert ahşap levhalara yapıldığı tarama çizgilerinden anlaşılmaktadır.

2. VAN GRAVÜRLERİNDE GİYİM KUŞAM ÖZELLİKLERİ

2.1. Van Kadın Giyim Kuşam Örnekleri

Van bölgesinde yaşayan Müslüman ve gayrimüslim kadın kıyafetleri birbirine benzerlik göstermektedir. Bu benzerliğin temel nedenleri arasında iklim ve doğa şartları sayılabilir. Kıyafetlerdeki temel farklılıkların ekonomik şartlardan kaynaklandığı söylenebilir. İnanç ayrılıkları da doğal olarak kadın giyimine yansımıştır. Özellikle varlıklı ve merkezde yaşayan kadınların süslü kıyafetlerine, yoksul ahaliye ve köylerde rastlamak neredeyse imkânsızdır.

Fransız seyyah Baptistin Poujoulat, bölgede yaşayan Kürt kadınların giyimleri ile ilgili;

“Kırsalda yaşayan kadınların kıyafetleri oldukça basittir. Ekonomik şartlar nedeniyle kumaş seçiminde çok fazla alternatif yoktur. Gri kumaştan elbiselerini belden bağladıkları kemer ile sabitlerler. Başlarını kapatmak için sarı veya mavi kumaştan örtüler kullanırlar. Ayakkabı neredeyse hiç olmadığı için çoğu çıplak ayakla dolaşmaktadır” değerlendirmesinde bulunmaktadır (1841: 354-355).

Kadın giyim kuşamıyla ilgili bir diğer değerlendirmeye seyahatnamesinde yer veren Fransız seyyah Xaevier Hommaire de Hell, kadınlar genellikle bel kısmında bulunan kemer ile sıkıştırılmış tek parça elbisenin üstünde kaban benzeri önlükler taktıklarını söyler. Başları türbanlı olan Müslüman ve gayrimüslim kadınların birbirine benzeyen türbanlarının renkleri farklılık gösterir. Kadınlar genellikle dışarı çıktıklarında, neredeyse gözleri hariç tüm bedenlerini kaplayan çarşaf örtünürler. Ermeni kadınların, koyu renkli türbanları ayırt edici bir özelliktir şeklinde değerlendirmede bulunur (1847: 516).

Kadınlar arasında tek parça fistan (entari) en yaygın kullanılan kıyafet türüdür. Kadife ve çemçem denen kumaş türleri yaygın malzemeler olmasına karşın gelir seviyesi yüksek kişiler bu elbiseleri, daha kaliteli ithal kumaşlardan diktirmişlerdir. Ayak bileklerine kadar inen fistanların üstünde farklı kumaşlarla dikilmiş yelekler, kollara eklenmiş levendiler ve bele sarılan ince kumaş kuşaklar bulunmaktadır.

Van kadınlarının kıyafetleri tıpkı Osmanlı toplumunun diğer bölgelerinde olduğu gibi ev ile şekillenen kadın hayatıyla uyumludur. Bu nedenle ev içi ve dışı kıyafetlerinin biçim ve süslemelerinde de tabii değişiklikler ortaya çıkmıştır. Ahalinin gündelik hayatta ve dışarıda daha sade kıyafetler tercih ettiği fakat buna karşın özel günlerde (bayramlar, düğünler ve kutlamalar) daha gösterişli kıyafetler giydiği gözlemlenmiştir. Birbirine benzeyen süslü elbiselere sahip Vanlı kadınların başlarında gümüş takılarla süslenmiş başlıklar vardır. Genç Ermeni ve Kürt kızların süslü boneleri, gümüş ve benzeri takıları vardır (Mangaltepe, 2005: 162).

Bilgilerden anlaşılacağı üzere kadın kıyafetlerinde genel biçimlerin inanç ve kültürel kodlar ile ayrıştığı buna karşın kumaş ve biçimlerin benzediği, süsleme unsurlarının genellikle sosyo ekonomik göstergeler olduğu anlaşılmaktadır.

Resim 1. Kürt prenses

Kaynak: Deyrolle, M. T. (1869). Voyage Dans Le Lazistan et L'Arménie, *Le Tour Du Monde, nouveau journal des voyages*, I, Paris s. 369-423

Resim 2. Van Gölü Kıyısında Bir Gün

Kaynak: Arkun, A. (2003). Armenian Van/Vasporakan, Richard G. Hovannisian, ed., *Iranian Studies*, 36(1), 132-134.

Gravürün yer aldığı seyahatnamede, "Kürt prenses" (resim 1) olarak tanımlanan genç kadının, güçlü bir aşiret reisinin veya varlıklı bir ailenin kızı olabileceği düşünülmektedir. Gündelik kullanımda karşılaşılamayacak kadar gösterişli elbiseler içinde tasvir edilmiş kadın, çarıkları, şalvarı ve üstünde süslemeli dört parçadan oluşan bir elbise ile görülmektedir. Başında oldukça abartılı sarık bulunan kadının, sarığın süslemesi ve kıyafetlerinin gösterişinden özel bir tören (düğün, nişan, kutlama) için hazırlanmış olduğu varsayılmaktadır. Bir başka olasılık olarak da seyyahların bölge hakkında bilgilerini desteklemek için tanıtım amaçlı giyinmiş olabileceğidir.

Kadının belden kemer ile sıkıştırdığı gömleğinin üstünde, kolları çizgili kumaştan yapılmış desenli ikinci bir iç elbise bulunmaktadır. Önü açık ve süslemeli elbisenin üstünde daha kalın bir kumaştan yapılmış olduğu anlaşılan kısa kollu ve daha kısa bir yelek görülmektedir. Kadının giydiği şalvarın Osmanlı'da kullanımı ile ilgili Koçu'ya göre; hem kadınların hem de erkeklerin giydiği ağı bol olan bir giysi türünün en belirgin özelliği, ayak bileklerine kadar bol olarak inmesidir. Şalvarın kumaşının ve süslemesinin en belirgin özelliği sosyo ekonomik yapıdır. Varlıklı kişiler daha kaliteli ipek ve süslemeli kumaşlar tercih ederken yoksullar pamuk, keten, çuha ve yün kumaşlar tercih etmektedir (1967: 190).

“Van Gölü Kıyısında Bir Gün” (resim 2) isimli gravürde yer alan ve çeşitli kaynaklarda rastlanılan betimlemenin Van'a ait olduğu belirtilmesine rağmen tasvirlerdeki figürlerin yöre ve ahali ile doğrudan ilişkili olmadığı diğer örneklerle yapılan karşılaştırmadan anlaşılmaktadır. Bu tarz gerçekçi olmayan tasvirler çizimleri yapan kişilerin Van'a gelmemiş olmaları ve anlatılardan betimlemeler yapmaları, temel problemdir. Görmedikleri şehrin güzelliğine dair anlatımlar, tasvirleri yapanların zihninde bambaşka biçimlere dönüşmüştür.

Basılı olduğu kaynakta “Van Gölü Kıyısında Bir Gün” (resim 2) olarak adlandırılan gravürde, göl kenarında betimlenen kadınların giyim kuşam özellikleri, benzer tarihlerde yapılan tasvir ve anlatımlarla karşılaştırıldığında Van yöresi kıyafet özelliklerini yansıtmamaktadır. Kadınların üzerinde bel kısmı dar üst ve alt kısmı bol ve dökümlü tek parça elbiseler görülmektedir. Gravürün teknik ve sanatsal çözümlemesi yapıldığında taramaların form oluşturmak için kullanıldığı ve figür detaylarına yer verilmeyen kompozisyonda biçim kaygısı ön plana çıktığı görülmektedir.

Resim 3. Vanlı Kadın

Kaynak: Simonis, M. (1897). *Durch Armenien, Kurdistan und Mesopotamien*, Mainz, Paris

Resim 4. Vanlı Kadın

Kaynak: https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Dieulafoy_femme_caldeenne.jpg

Van ahalisinin geleneksel el sanatları hakkında bilgi sahibi olmamıza imkân sağlayan “Vanlı Kadın” isimli betimlemede, elinde çiçek bulunan kadın figürü (resim 3), boydan çiçek süslemeli elbisesi, boynunda bulunan gerdanlığı ve başında bulunan süslü başlığı ile bir gelini çağrıştırmaktadır.

Van’ı ziyaret eden seyyahların dikkatini çeken bu giyim unsurlarıyla ilgili Hell, kadınların süslemelere önem verdiklerini, başlarına gümüş takılarla bezenmiş renkli başlık taktıklarını, genç kızların baş bezeklerinin yanında hızma veya halka gibi takıları da kullandıklarını belirtmektedir (1847: 499). Süsleme amacıyla kullanılan kadın başlıklarının biçim ve kullanılan materyaller, kullanıcının sosyo ekonomik varlığının göstergesidir. Özbağı, kadınların başlıklarında kullandıkları teğegi; fes üzerine yerleştirilerek kullanılan, daire şeklinde, üzerinde madeni para vb. unsurlarla süslenen tepesi hafif çukur takı şeklinde tanımlamaktadır (1993: 14). Betimlemesi yapılan kadının, iki parçadan oluşan giysinin içte bulunan açık renkli parçasının ön kısmında yer alan süslemeler oldukça zengindir. İç elbisenin aksine üstte giyilmiş ikinci elbise (kaftan) oldukça sade ve gösterişten uzaktır. Kıyafeti tamamlayan başlık ile başlık süslemeleri ve boynundaki kolye elbiseyle birlikte gösterilmek istenilen unsurlardır. Kadının deri ayakkabıları gösterişli elbisesini tamamlayan bir diğer detay olarak dikkat çekmektedir.

Yer aldığı kaynaktan yapılan tanımlamadan Keldani olduğu belirtilen “Vanlı Kadın” (resim 3) başında kalın bir yazma ve bölgeye ait geleneksel giyimi ile tasvir edilmiştir. Tasvirde kadının kıyafet özelliklerine bakıldığında, iki kat şeklinde görülen yazmanın (başörtüsü) altta bulunan yazmanın koyu, kaba üst örtünün ise açık renkli daha zarif bir kumaş olduğu görülmektedir. Betimlemede tek parça ve belden kuşak ile bağlanmış elbisenin üst kısmında dikey şeritler halinde çiçek süslemeleri bulunmaktadır.

Resim 5. Vanlılar

Kaynak: Deyrolle, M. T. (1869). Voyage Dans Le Lazistan et L’Arménie, *Le Tour Du Monde, nouveau journal des voyages*, I, Paris s. 369-423

Resim 6. Vanlı Erkek

Kaynak: Layard, A. H. (1853). Discoveries in the ruins of Nineveh and Babylon: with travels in Armenia. *GP Putnam and Co*, 197-198.

“Vanlılar” gravüründe, (resim 5) ön planda süslü başlıkları, abartılı sayılacak mücevherleri ile iki kadın ve sarıklı uzun saçlı bir erkek ve arka planda başında geleneksel örtü bulunan bir kadın yer almaktadır. Başaran, (2021) Osmanlı hâkimiyetindeki tebaanın giyim kuşamı hakkındaki çalışmasında, ahalinin genel olarak birbirine benzerlik gösteren giyim tercihlerinin özellikle inançla şekillendiğini belirtmektedir. Gravürde ön tarafta tasviri yapılan figürlerin giyimlerine bakıldığında, gayrimüslim oldukları anlaşılmaktadır.

Figürlerin başlıkların üzerinde farklı form, boyut ve düzende yerleştirilmiş bezeklerin bulunduğu tepelikler ve gerdanlıklar bir diğer süs unsuru olarak karşımıza çıkmaktadır. Kadınların boyunlarında bulunan metal işlemeli ve üzerinde taş bulunan gerdanlıklar ile kolyelerin Van yöresine ait savat işi gümüşler olduğu düşünülmektedir.

Erkek figürünün serpuşunun bağlanma şekli ve süslü yapısı dikkat çekmektedir.

“Serpuş, başa giyecek şey, baş kisvesi; yüzyıllar boyunca memleketimizde erkekler ve kadınlar tarafından başa giyilen şeyler çok çeşitli olmuştur. “Eski Türk serpuşlarının isimleri şunlardır: kavuk, külah, takke, fes, tas, kukuleta, pusu, kalpak miğfer, hotoz, tepelik, taç, şapka; Bunların içinde de kavuk, külah, takke ve şapkanın çeşitli isimler altında pek çok çeşitleri olmuştur.” (Koçu, 1967: 204)

2.2. Erkek Giyim Kuşam Örnekleri

Van merkez ve kazalarında genel olarak erkekler Şal-şepik ve kadınlar ise fistan (entari) giyer. Şal-şepiklerin en belirgin özelliği ince dokunmuş kumaştan yapılmış olmasıdır. Bölge şartlarında nedeniyle genellikle gömleğin altında fanila bulunmaktadır. Boru şeklinde geniş paçalı şal ayak bileklerine kadardır. Şepik olarak adlandırılan yelek ise gömleğin üstüne giyilir ve kalın bir kuşak bağlanır. Bazı örneklerde gömlek veya fanilanın kol ucuna levendi (bilek kuşağı) denilen kuşak sarılır. Erkeklerin iç gömleğin üstüne genellikle beyaz ketenden yapılmış “işlik” denen ikinci bir gömlek türü giydiği görülmektedir. Bu gömleğin iki farklı kesim türü olmasına rağmen düz ve yakasız olanı yaygın kullanılmıştır (Mangaltepe, 2005: 140-176).

Fransız Hükümeti tarafından Anadolu'da araştırmalar yapmakla görevlendirilen Charles Texier, Türk ahalinin giyiminde erkeklerin beyaz ve ince abalarının süslü işlemelere sahip olduğunu söylemektedir. Erkeklerin başlarında fesler bulunur, bazılarının başlarının etrafını şallar ile sarılıdır. Bunların dışında bir kısım ahalinin ise koni şeklinde külah veya takke taktıklarını seyahatnamesinde belirtmektedir (1852: 8). Fransız seyyah Henry Binder,

“Kürt erkeklerin alacalı bulacalı kumaşlardan yapılmış giysileri vardır. Bu kıyafetler altta giyilen şalvar, üst kısımda genellikle gömlekle aynı kumaştan yapılmış içlik ve gömlektir oluşur. Kemer yerine göbek bölgesine sarılan geniş kuşaklara hançer yerleştirilir. Gömleklerin üzerine giyilen ceket “aba” keçi yünüyle kullanılarak

süslenmiştir. Beyaz keçeden yapılmış sivri külahların etrafı devasa sarıklarla sarılıdır” (1887: 110) şeklinde ifade etmektedir.

Van’da görev yapmış Süleyman Sabri Paşa “Van Tarihi” adlı kitabında; Van ahalisinin kıyafetleri hakkında, Van Gölü’nün kuzey bölgesinde yaşayanların uzun kıyafetler giyindiklerini, geniş şalvarlarının üstünde keçi ve koyun derisinden yapılmış yeleklerinin olduğunu ve bel kısımlarını kuşak ile bağladıklarını söylemektedir (Süleyman Sabri Paşa: 1928).

Başta Ermeniler olmak üzere gayrimüslim ahali (Yahudi, Nasturi, Keldani) erkeklerin kıyafetleri de Türk ve Kürt kıyafetleriyle benzerdir. Van merkezde yaşayan gayrimüslim ahali gömlek, ceket, palto ve pantolon gibi kıyafetler giyer, başlarına şapka takarlar. Köylerde yaşayanlar sosyo ekonomik yapıdan dolayı daha sıradan bir giyim kuşama sahiptir.

“Vanlı Erkek” gravüründe (resim 6), başında oldukça büyük sayılabilecek sarık ve göğüs kısmı açık gömleği kuşak ile sarmış bir erkek figürü gösterilmiştir. Betimlemede, sivri külahla sarılı sarık (serpuş) betimlemede en fazla dikkati çeken ayrıntıdır.

Süslü, tülbent veya şal gibi kumaşların başa kıvrımlı şekiller oluşturarak sarılmasıyla oluşturulan sarıkların Osmanlıda yaygın olarak kullanıldığını belirtmektedir. Büyüklüğü kullanılan ve kumaşın türü vs. unsurlar giyen kişinin sosyo ekonomik düzeyi hakkında da bilgi vermektedir. Daha büyük sarıklara sahip kişiler üst mertebelerde veya daha varlıklı kimseler olmuştur (2007: 143-144).

Resim 7. Tahir Paşa

Kaynak: Haupt, L. C.F. (1926). *Armenien Einst und Jetzt*, (Vol. 2). Berlin

Resim 8. Vanlı Erkek

Kaynak: Deyrolle, M. T. (1869). *Voyage Dans Le Lazistan et L'Arménie, Le Tour Du Monde, nouveau journal des voyages*, I, Paris s. 369-423

“Tahir Paşa” gravüründe (resim 7) 1907 yılında Van valiliği yapan Tahir Paşa tasvir edilmiştir. “*Merasim veya Tören*” üniforması olarak anılan büyük üniforma içinde betimlenen figürün tüm kıyafet detaylarına yer verilmeye çalışılmıştır. Erkân ve üst rütbeli subaylara mahsus büyük üniformada setrenin yaka ve kol kapakları ile göğsün iki tarafı tamamen ve sarı sırma işlemelidir (Osmanlı Askeri kıyafetleri, 1986: 109).

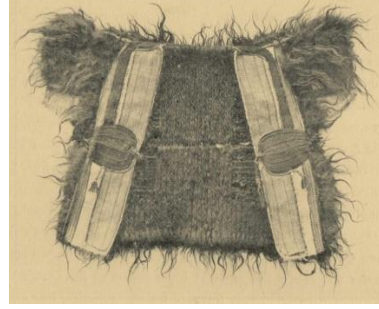
Gravürde figürün başında sade bir fes göğüs ve kol kısımları işlemeli setre ile altta pantolon ve deri ayakkabılar bulunmaktadır. Setrenin ön kısmı metal süslemeli ve işlemeli kumaş kemer ile bağlanmıştır. Gravürde figürün omuzdan çapraz olarak taktığı süslemeli hamaylı, bir diğer unsur olarak karşımıza çıkmaktadır.

“Vanlı Erkek” gravüründe yer alan tasvirde, (resim 8) Van ahalisi kıyafet özellikleri taşımayan ve giyim kuşamına bakılarak Kafkas halklarından olduğu anlaşılan bir erkek figürü betimlenmiştir. Gravürün yer aldığı kaynakta tüccar olarak tanımlanan kişinin, yine seyahatnamelerden edindiğimiz bilgiler ışığında Van’da yaşayan Kafkas kökenli ahaliye mensup olabileceği düşünülmektedir. Fransız seyyah Vital Cuinet, Van’ın Erciş kazasının birkaç köyünde XIX. Yüzyılın ortalarından sonra yaşayan Çerkezlerden bahsetmektedir (1891: 653; Mangaltepe, 2005: 164). Başında Kafkas halklarına ait geleneksel kalpak bulunan figürün boydan dik yakalı kaftanının dışı doğru katlanmış süslemeli yapısı ön plana çıkmaktadır.

Resim 9. Vanlılar

Kaynak: Layard, A. H. (1853). Discoveries in the ruins of Nineveh and Babylon: with travels in Armenia. *GP Putnam and Co*, 197-198.

Resim 10. Yelek

Kaynak: Binder, H. (1887). *Au Kurdistan En Mesopotamie Et En Perse*, London

Van’a ait seyahatnamelerde rastladığımız ve kimlik bilgileri verilmiş orta yaşta sakallı iki erkek figürlerin yer aldığı “Vanlılar” gravüründe (resim 9) Hamidiye alaylarına bağlı olduğu düşünülen figürler tasvir edilmiştir. Kodaman; Hamidiye alaylarının Türkmen, Karakalpak, Kürt ve Arap aşiretlerden oluşturulduğunu, alaya bağlı tüm aşiretin kendilerine özgü kıyafetlerinin olmasına rağmen kıyafetlerin üzerinde ahalden ayırt edilmelerini sağlamak üzere alayın bilgilerinin olduğu bir ayırt edici eklemenin yapılması şart konulmuştur (Kodaman, 1979: 427-480). Figürlerin kıyafetleri detaylı verilmemiş olsa da altta şalvar ve üstte gömleklerin üzerinde “cepken” giyen figürler, kıyafetlerinin bel bölgesini içine hançer yerleştirilmiş kuşak ile sarmışlardır. Figürlerin başlarındaki gösterişli sarıklarından statü olarak birbirine eş olduğu düşünülen bu kişilerin sosyal statülerinin yüksek olduğu anlaşılmaktadır.

“Yelek” isimli gravürde (resim 10) Van’ın erkekler tarafından giyilen kumaş ve dokumadan yapılmış yelegeği görülmektedir. Seyyah Binder, seyahatnamesinde bu

kıyafetin malzemesi ile ilgili: “Van'da keçi kılından su geçirmez ve çok sağlam bir tür kaba kumaş yapılır” (1887: 134) bilgisini vermektedir. Gravürde seyyahın anlatımlarıyla örtüşen şekilde keçi kılından örülmüş abanın dış kısımları kabartılarak süslenmiş, ön kısmına ise daha ince bir kumaş ve önünü kapatmak için bağcık bölümü eklenmiştir.

Resim 11. Çoban

Kaynak: Boghossian, Sarkis, 1987. *Armenian iconography: catalogue of reproductions in black and white of 720 original pieces from 15th to 20th century*, Paris

Resim 12. Çoban

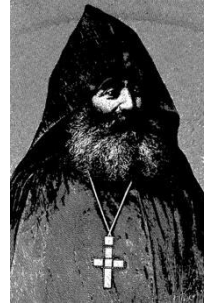
Kaynak: Haupt, L. C.F. (1926). *Armenien Einst und Jetzt*, (Vol. 2). Berlin

Van havzasının coğrafi yapısı kırsalda yaşayan ve hayvancılık ile uğraşan insanların giysilerinin de bölgenin şartlarına uygun olmasını zorunlu kılmıştır. “Çoban” gravüründe (resim 11) yazlık sayılabilecek yöresel kıyafetleri ve çıplak ayaklarıyla betimlenmiştir. Figürün göğüs kısmı açık gömleğinin bel kısmını kuşak ile bağlandığı, altında geniş bir şalvar olduğu görülmektedir. Başında bulunan külah ise basit bir kuşak(yazma) ile sarılıdır. Bir diğer “Çoban” (resim 12) gravüründe betimlenen orta yaşta çobanın kepeneginin sağlam yapısı dikkat çekmektedir. Kepeneğin içinden görünen gömlek bel kısmından kuşak ile bağlanmıştır. Bir önceki gravürde betimlenen sade kepenegin aksine geniş başlık kısmı ve omuz kısmının üstünde yer alan ek bölümüyle daha korunaklı ve sağlam gözükmektedir.

Resim 13. Van'da Din Adamı

Kaynak: Haupt, L. C.F. (1926). *Armenien Einst und Jetzt*, (Vol. 2). Berlin

Resim 14. Van'da Din Adamı

Kaynak: Chantre, M.E., (1889). *Le Tour Du Monde: nouveau journal des voyages*, Paris: 209-304

“Van’da Bir Din Adamı” isimli gravürde (resim 13) Hıristiyan bir din adamı, piskoposluk makamına ait kıyafet ve aksesuarların tamamıyla tasvir edilmiştir. Figürün başında bulunan mirtenin kenarlarında geometrik süslemeler yer alırken orta kısmında figürlü süslemelere yer verilmiştir. Boyun kısmından bağlanılan cübbenin dış süslemeleri görülmezken işlemeli dik yaka dikkat çekmektedir. Üzerinde bitkisel süslemeler bulunan “Sticharion” bel kısmında “zone” olarak bilinen kemer ile bağlanmıştır. Kollarında bulunan “Epimanika” süslemelidir (Ateş, 2020). Figürün ayakkabıları detaylandırılmamış olmasına karşın bu statüde birinin ayakkabısının da tıpkı kıyafet seçimindeki gibi özel olacaktır.

“Van’da Din Adamı” isimli gravürde (resim 14) siyah kapüşonlu dış cüppe (Exorason) ve boynunda haç ile tasvir edilen Hıristiyan din adamı görülmektedir. Cübbe ve kapüşonun yapısı yoğun taramalar ile sağlanmış ve meydana gelen ton farkıyla renk algısı sağlanmıştır. Koyu kıyafet üzerine takılan açık tonda haçın formunda kontörler belirleyicidir.

Resim 15. Şakir Ağa ve Adamları

Kaynak: Haupt, L. C.F. (1926). *Armenien Einst und Jetzt*, (Vol. 2). Berlin

Resim 16. Vanlılar

Kaynak: Binder, H. (1887). *Au Kurdistan En Mesopotamie Et En Perse*, London

“Şakir Ağa ve Adamları” gravüründe (resim 15) seyyahın “Hertoşi” aşireti lideri “Şakir Ağa” olarak adlandırdığı kişi ve yakınları olduğu düşünülen bir grup yer almaktadır. Figürlerin tamamının ayak kısmına kadar geniş olan pantolon benzeri sade şalvar giydikleri, oturmuş figürün, dikey çizgili ve en solda olanın ise geometrik desenli kumaştan yapıldığı görülmektedir. Tüm figürler bel kısmından kumaş kuşak ile bağlanmış gömlek giymişlerdir. Figürlerin kuşakları birbirine benzerlik göstermesine karşın gömleklerin üzerine giyilen yelek ve kaftanlar farklılık göstermektedir. Genel olarak figürlerin kolsuz kısa geleneksel kıl yelek ile bazı figürlerin kalın kumaştan kaftanları omuzlara atılı olarak betimlendiği görülmektedir. Grup halinde figürler arasında daha üst kademede kişiler olduklarını gösteren ayırt edici kıyafet üç figür yer almaktadır. Ortada bulunan bu figürlerin gösterişli kumaş ile kuşaklarını süsledikleri, desenli ve gösterişli kaftanlarıyla diğer figürlerden rahatlıkla ayırt edildikleri görülmektedir. Figürlerin ayakkabı detaylarına

yer verilmeyen gravürde, tüm ayakkabılar birbirine benzemektedir. Figürlerin tamamının başlarında sade kumaşlar ile sarılmış sarıklar ile görülmektedir.

“Vanlılar” isimli betimlemede (resim 16) dönemin şartlarına göre iyi sayılacak giyime sahip silahlı iki figür, sarıkları, süslemeli şalvarlı, yakasız gömleklerinin üstünde gösterişli hançerlerini içine yerleştirdikleri kuşakları ve kolsuz yelekleri ile görülmektedir. Figürlerin kenarları işlemeli yeleklerinin omuz başlarında bulunan yünler ve omuzlarından sarkan kumaş parçaları kıyafeti tamamlayan unsurlardır. Ayakta duran figürün sivri burunlu gösterişli çarık giymiştir.

Resim 17. Van'da Dilenciler

Kaynak: Deyrolle, M. T. (1869). *Voyage Dans Le Lazistan et L'Arménie, Le Tour Du Monde, nouveau journal des voyages*, I, Paris s. 369-423

Resim 18. Vanlı Çocuklar

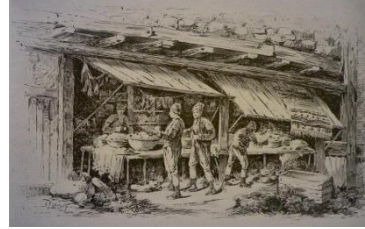
Kaynak: Chantre, M.E., (1889). *Le Tour Du Monde: nouveau journal des voyages*, Paris : 209-304

“Van'da Dilenciler” gravüründe, (resim 17) dilenci olarak tanımlanan biri kız diğeri erkek iki çocuk görülmektedir. Kız çocuğunun çizgili tek parça elbisesinin omzuna şal benzeri bir kumaş ve başında yazma bulunmaktadır. Daha küçük çıplak ayaklı olan erkek çocuğun başında sarılı külahı, altta giydiği şalvarının üstünde gömlek benzeri ikinci bir giysi vardır.

“Vanlı Çocuklar” gravüründe (resim 18) aynı yaşlarda iki kız çocuğu tasvir edilmiştir. Kıyafet özellikleri birbirine benzeyen figürlerin ayaklarında çarıkları, altta giydikleri şalvarlarının üstünde kuşakla bağlanmış tek parça bol elbiseleri dikkat çekmektedir. Elbiselerin üzerinde herhangi bir süsleme unsuru yer almamakla birlikte bu elbiselerin tasvirlerinden eski ve yıpranmış oldukları anlaşılmaktadır.

Resim 19. Van Ulu Cami

Kaynak: Deyrolle, M. T. (1869). *Voyage Dans Le Lazistan et L'Arménie, Le Tour Du Monde, nouveau journal des voyages*, I, Paris s. 369-423

Resim 20. Van Pazarı

Kaynak: Binder, H. (1887). *Au Kurdistan En Mesopotamie Et En Perse*, London

Şehir ahalisi ve ahalinin giyim kuşam çeşitliliğini en iyi yansıtan mekânlar, pazar yerleridir. “Van Ulu Cami” (resim 19) ve “Van Pazarı” (resim 20) gravürlerinde betimlenen pazar yerlerinde ahalinin kıyafet özellikleri hakkında fikir edinmek mümkündür. Erkek kıyafetlerine bakıldığında, diz altına kadar uzanan şalvarların üstünde kuşakla bağlanmış gömlekler ile üstte yelekler görülmektedir. Neredeyse dize kadar uzun çoraplar giyen figürlerin ayaklarında deri ayakkabılar vardır. Gravürde görülen şalvarlı çocukların üstünde gömlek, başlarında fes vardır. Kompozisyonda farklı yerlerde tasviri yapılan kadınların boydan bol çarşaflarının dışında giyim detaylarına yer verilmemiştir.

Resim 21. Ağıt Kitabından Sahne

Kaynak: Avdoyan, L. (2012). *To Know Wisdom and Instruction: A visual survey of the Armenian Literary Tradition at the Library of Congress*. To Know Wisdom and Instruction: A Visual Survey of the Armenian Literary Tradition at the Library of Congress.

Resim 22. Ağıt Kitabından Sahne

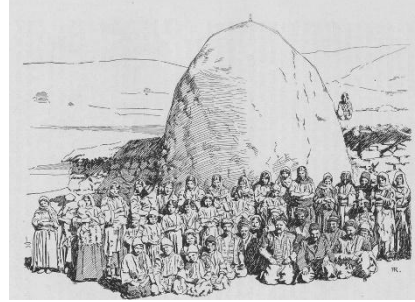
Kaynak: Avdoyan, L. (2012). *To Know Wisdom and Instruction: A visual survey of the Armenian Literary Tradition at the Library of Congress*. To Know Wisdom and Instruction: A Visual Survey of the Armenian Literary Tradition at the Library of Congress.

Van konulu gravürler arasında yer alan ve Ermeni inancına göre kutsal sayılan Aziz Krikor'a ait 1763 tarihli gravürde, (resim 21) üstte bulutların üzerinde Meryem ve Çocuk İsa ile konuşan Aziz Krikor görülmektedir. Kompozisyonun dört köşesinde ikonografik koruyucu melek (kerubim) figürleri yer almaktadır. Betimlemede, geleneksel Hıristiyan dini ikonografisine sadık kalınmıştır. Demir, Hıristiyan tasvirlerinde yer alan figür betimlemeleriyle ilgili "Meryem tasvirlerinin kıyafetlerine bakıldığında bir standarttan bahsetmek mümkündür. Sade kıyafetlerle betimlenen kutsal figür, çoğunlukla maphorion, himation ve khiton/tunik giymektedir" (Demir, 2018: 276) değerlendirmesinde bulunmaktadır. Kompozisyonda hem üstte hem de altta tasvir edilen Aziz Krikor'un kıyafetleri de tıpkı Meryem kıyafetleri gibi sadedir. Gravürde Krikor Hıristiyanlıkta belirlenen dini giysilerin kullanımına yönelik genel kuralların litürjik giysiler (ayin giysisi) ve monastik giysiler (ayin dışı) dışında aynı kıyafetler içinde betimlenmiştir. Başlıklı kaftanın içinde "alb" (uzun kollu, beyaz, ketenden elbise), adlandırılan boydan elbise "cincture" (albı belden saran, beyaz, keten kuşak) ile görülmektedir (Aydın, 1998). Aziz Krikor'un yanında betimlenen (resim 22) diğer figürler (hem kadın hem de erkek) klasik giyim özellikleri göstermekte; başlarında bulunan sade başlıkların altında belden kuşakla bağlanmış gömlekler ve pantolon benzeri şalvar ile tasvir edilmişlerdir.

Resim 23. Vanlı Ahali

Kaynak: Chantre, M.E., (1889). *Le Tour Du Monde: nouveau journal des voyages*, Paris : 209-304

Resim 24. Van Ahalisi

Kaynak: Haupt, L. C.F. (1926). *Armenien Einst und Jetzt*, (Vol. 2). Berlin

Resim 25. Vanlı Köylüler

Kaynak: Simonis, M. (1897). *DurchArmenien, Kurdistan und Mesopotamien*, Mainz,

Paris

“Vanlı Ahalî” gravüründe (resim 23) Van ahalisinin betimlendiği bir grup insan yer almaktadır. Figür kıyafetleri incelendiğinde tüm grup içerisinde belirgin farkın arkası dönmüş figüre ait olduğu anlaşılmaktadır. Osmanlı askeri kıyafetlerine sahip figürün dize kadar gelen şalvarı klasik askeri kıyafetlere benzerken diğer erkeklerin üzerinde şalvar yerine boydan giyilmiş entarileri giydikleri, kuşaklarla bağladıkları göğsü açık gömleklerinin üzerinde yelek ve kaftanlar bulunmaktadır. Erkeklerin giydiği kollu ve ayaklarına kadar uzanan bol kaftanların yaka kısımları farklı renk kumaşlarla süslenmiştir. Erkek çocuklarında tıpkı yetişkinler gibi boydan giydikleri elbiseleri kuşakla bağladıkları ve üstlerinde kaftan olduğu görülmektedir. Tüm erkeklerin kafalarına sardıkları serpuşlar görülmektedir.

Gravürde bulunan kadın kıyafetlerini iki gruba ayırmak mümkündür. Sağ tarafta bulunan yaşlı kadın grubunun boydan süslemeli iç elbiselerinin (fistanların) üstünde kenar ve kolları süslemeli daha koyu renkli ve biraz daha kısa kaftanlar görülmektedir. Başlarını örttükleri birinci örtüyü ikinci ve daha geniş bir örtüyle örtmüşlerdir. Sol tarafta bulunan kadınların üst üste giydikleri birkaç parçadan meydana gelen boydan elbiseleri, belirgin bir özellik göstermezken, özellikle başlarındaki külahlarının üzerine beyaz yazmalar dikkat çekmektedir.

“Van Ahalisi” gravüründe (resim 24) kimlikleri hakkında malumata sahip olmadığımız kalabalık bir grup insan tasvir edilmiştir. Grup üyelerinin kıyafet özellikleri incelendiğinde; Erkeklerin, şalvar giydikleri, kuşak sarılı gömleklerinin üzerinde kolsuz yelek ve kaftanların olduğu ve kafalarında kumaş ile sarılı külahlar varlığı gösterilmiştir. Erkek çocukların kıyafet özellikleri de erkeklerin kıyafetlerine benzemektedir. Bozkurt’a göre kadınlar da tıpkı erkekler gibi yöresel kıyafetler içinde tasvir edilmiş, sade kıyafetlerinde belirleyici detaylara yer verilmemiştir. Kadınların başlarının bir kısmını geniş bir kumaş (yazma, tülben) ile sardıkları, bir kısmını ise açık bıraktıkları görülmektedir. Müslüman ve gayrimüslim ahalinin

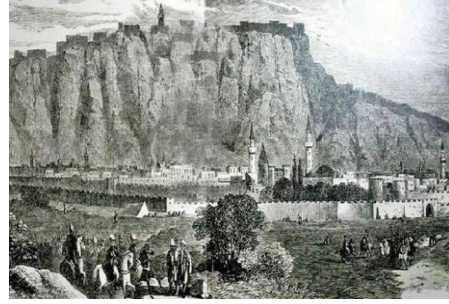
kıyafet benzerliği nedeniyle ayırt etmek zor olsa da İslamiyet'in başı örtme ile ilgili hükmünden dolayı bu kişilerin gayrimüslim ahaliden olduğu düşünülmektedir (2014: 27). Kadınların boydan bol fistanlarını kumaş kuşaklar ile bağladıkları ve üzerinde ikinci bir yelek benzeri giysinin olduğu tasvirde anlaşılmaktadır. Figürlerin ayakkabılarının detayına yer verilmemiş olmasına rağmen ayakkabıların tüm ayağı kapladığı ve tasvirde görüldüğü kadarıyla sağlam oldukları anlaşılmaktadır.

“Vanlı Köylüler” gravüründe, (resim 25) geleneksel kıyafetler içinde erkekler, kadınlar ve çocuklar tasvir edilmiştir. Figürlerin tamamının birbirine benzer şekilde şalvar giydikleri, kadının şalvarının erkeklerinden daha geniş olduğu görülmektedir. Erkeklerden ikisinin gömleklerinin üzerinde kısa kolsuz yelek, bir diğersinin ise dizine kadar uzun bir kaftanları vardır. Bel kısımları kumaş kuşaklar ile bağlanmış olup figürlerin başlarında sarılmış külahlar bulunmaktadır. Gravürde, kadın bebeği çizgili bir kumaşa sarmıştır. Figürlerin ayakkabılarının detaylarına yer verilmemiş fakat biçiminden yemeni veya reşik olduğu anlaşılan ayakkabılar giydikleri söylenebilir.

Resim 26. Van Kalesi I. Sarduri Kaya Mezar

Kaynak: Deyrolle, M. T. (1869). Voyage Dans Le Lazistan et L'Arménie, *Le Tour Du Monde, nouveau journal des voyages*, I, Paris s. 369-423.

Resim 27. Van Kalesi Genel Görünüm

Kaynak: Ho Brettanikos Aster, Londinon 1860, c. 1

“Van Kalesi I. Srduri Kaya Mezar” betimlemesinde (resim 26) biri oturmuş diğeri ayakta iki farklı asker görülmektedir. Oturan asker XIX. yüzyıl klasik Osmanlı kıyafetleri olan pantolon ceket ve başında fes ile tasvir edilmişken, ayakta duran askerin, geleneksel kıyafetler olan şalvar, çepken ve sarıkla bir Hamidiye alayları mensubu olduğu varsayılmaktadır. Van'da iki farklı askeri sınıfa mensup askerlerin yer aldığı betimlemede figürlerin ayakkabı detaylarına yer verilmemiş olsa da ayakta duran figürün diz altına kadar uzanan çizmeleri görülmektedir. Kalede bulunan mimari yapının ön planda olduğu gravürde figür kıyafetlerinin detayına girilmemiş form ve dokular tarama çizgileriyle sağlanmıştır.

Osmanlı askeri kıyafetlerinin özellikleri XIX. yüzyılda yaşadığı değişim beraberinde farklı üniforma türlerinin bir arada kullanımını mümkün kılmıştır. Özellikle doğu bölgesinde Hamidiye alaylarında tüm aşiretlerin kendilerine özgü kıyafetleri giyebilme izinleri bu çeşitliliğin en bariz nedenidir. Hamidiye alayları bol şalvarlar, kuşak ile sarılmış gömleklerin üstünde yelek, kaban ve aba ile başlarında geniş sarıklar şeklinde karşımıza çıkmaktadır. “Van Kalesi Genel Görünüm” betimlemesinde (resim 27) kıyafet detaylarına yer verilmediği ve kıyafetlerin biçim, doku ve formlarının ışığın geliş yönü doğrultusunda kullanılan çizgiler ile sağlandığı görülmektedir.

Resim 28. Yedi Kilise (Varak Kilisesi)
Kaynak: Deyrolle, M. T. (1869). Voyage Dans Le Lazistan et L'Arménie, *Le Tour Du Monde, nouveau journal des voyages*, I, Paris s. 369-423

Resim 29. Toprakkale

Kaynak: Chantre, M.E., (1889). *Le Tour Du Monde: nouveau journal des voyages*, Paris : 209-304

“Yedi Kilise (Varak Kilisesi)” gravüründe, (resim 28) Van ahalisinden bir grup Hristiyan din adamı, kilise önünde geleneksel papaz kıyafetleri içerisinde tasvir edilmiştir. Figürler koyu renkli, ayak bileklerine kadar uzanan dış cübbe (Exorason) giymiştir. Başlarına basit Kalimavkion ve Skufia (Şapka) bulunan figürlerin ayakkabı detaylarına yer verilmemiştir. Gravürde kıyafet detaylarına girilmemiş ve kıyafetlerin formları koyu taramalarla sağlanmıştır.

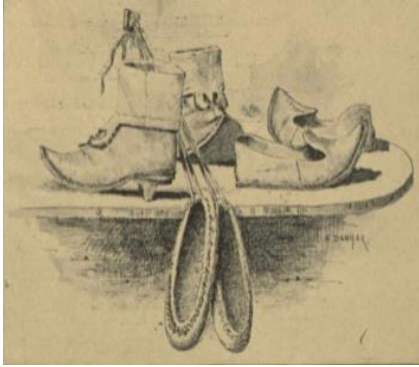
Osmanlıda XIX. yüzyılın ortalarından başlayan Batı tarzı giyinme, özellikle üst düzey yöneticilerde, memurlarda ve zenginlerde rağbet görmüştür. “Toprakkale” gravüründe, (resim 29) Toprakkale’de oturmuş vaziyette pantolon, ceket, ayağında deri ayakkabı ve başında fes ile tasvir edilen figürün Van’ı ziyaret eden batılı seyyahlardan biri olduğu varsayılmaktadır. Kıyafet detaylarına yer verilmeyen tasvirde, kıyafetlerin formu, kontör ve taramalar ile elde edilmiştir.

2.3. Ayakkabı ve Çarıklar

Cumhuriyet öncesi Van ahalisinin giyim kuşam özelliklerini şekillendiren ahalinin sosyo ekonomik durumu, kendisini en çok ayakkabı tercihinde göstermiştir. Bölgenin coğrafi şartları ayakkabı giymeyi zorunlu kılsa da XIX. yüzyılda ayakkabıya sahip olmak herkes için imkân dâhilinde değildir. Ahalinin varlıklı olanları iklim ve coğrafi şartlara uygun tercihler yaptıkları, buna karşın kırsalda yaşayan yoksulların, kısıtlı imkânlarından dolayı seçenekleri oldukça azdır. Van'ı ziyaret eden seyyah Cuinet, ahalinin özellikle ayakkabı tercihleriyle ilgili olarak; ahalinin zengin olanlarının deri bot ve pabuçlar giydiğini, fakirlerin ise yemeni giydiğini, bazıların ise yalınayak olduklarını belirtmektedir (Cuinet, 1891: 639).

Sağınak Arslantaş, Van yöresinde kullanılan ayakkabılarla ilgili;

“çarık, şipik terlik, galoş-potin giyilmekteydi. Çarıklar, inek, öküz, keçi ve koyun derilerinden yapılmakta, yuvarlak kesilerek önden ayak parmaklarının bitimine kadar geniş tek dikiş atılmakta; ağız kısmına açılan deliklerden bağcık geçirilmekte ve bilekten itibaren baldıra dolanıp bağlanmaktaydı. Yazın çarığın yerini şipik terlik almaktaydı. Kadınlar yürürken şıp şıp diye ses çıkardığı için “şipik terlik” adını almıştır. Şipik terlik siyah deriden olup, altı öküz, üstü keçi derisinden yapılmakta ve arkası açık olmaktadır” değerlendirmesinde bulunmaktadır (Arslantaş, 2007).

Resim 30. Ayakkabılar

Kaynak: Binder, H. (1887). Au Kurdistan En Mesopotamie Et En Perse, London, s. 150.

Betimlemesi yapılan gravürde, (resim 30) ahalinin giydiği ayakkabıların malzeme ve süsleme detayları görülmektedir. Bölgenin coğrafi yapısı ve hayvancılığın gelişmiş olmasından dolayı, ahalinin kolay erişebildiği ayakkabı türlerini kullandığı bilinmektedir. Betimlemede ön tarafta yöreye

özgü olan “reşik” geleneksel bir ayakkabı türüdür. Dokuma kumaştan yapılan ayakkabının deri taban kısmı dayanıklılığını arttırmaktadır. Hem kadın hem de erkekler tarafından kullanılan bu ayakkabı çeşidi, uzun yıllar kullanılabilmesi ve daha kolay edinilebilmesi nedeniyle tercih edilmiştir.

Gravürde arkada yer alan ve deri malzemeden yapılmış bir çift bot ile bir çift yemeni dikkat çekmektedir. Betimlenen ayakkabılar kompozisyonda süsleme ve teknik özellikleri tam olarak görülecek pozisyonlarda tasvir edilmiştir.

3. SONUÇ

Çalışmada, ele alınan gravürler konuları itibarıyla sınıflandırıldıklarında, gravürlerde daha ziyade resmi ve dini kıyafetler ile gündelik kıyafetlerin ele alındığı görülmüştür. Kadın erkek kıyafetleri başlıkları altında sınıflandırılmış ve ayrıca ayakkabılarda ayrı bir başlık altında incelenmiştir.

Bir kısmı günümüzde unutulmaya yüz tutmuş geleneksel kıyafet biçimlerinin seyahatnamelerde olması, günümüzde bu kıyafetlerin izini sürebilmek açısından önemlidir. Bu çizimlerin seyahatnamelerde yer alan bilgiler ile desteklenmesi bakımından döneme dair sanatsal değerlendirmeler yapılmasını mümkün kılmaktadır. Van gravürleri arasında gerçekçi bir anlayışla çizilmiş olanlarında döneme ait kıyafetlerin biçim, malzeme ve süsleme unsurları başta olmak üzere birçok bilgi bulmak mümkündür. Van ahalisinin gravürlere yansıyan kıyafet özellikleri incelendiğinde, inanç, etnik yapı ve özellikle sosyo ekonomik durumun belirleyici olduğu görülmüştür. Genellikle yörede üretilen kumaşlardan yapılan kıyafetlerde ekonomik durumu daha iyi olanlar kaliteli ve ithal kumaşlar kullandıkları görülmüştür.

Gravürlerde sokak ve meydanlarda betimlenen insanların kıyafet detayları bireysel olarak tasvir edilmiş tekli figürlere göre daha yüzeyseldir. Bu nedenle bu gravürlerin bazılarında yalnızca kıyafet biçimleri verilmiştir. Buna karşın tekli figür betimlemelerinde malzeme ve süsleme bilgisine dair önemli ipuçları bulmak mümkündür.

Kadın kıyafetlerinde Müslüman ve gayrimüslim ahalinin giyim tarzlarında benzerliklerin çok fazla olduğu söylenebilir. Genel olarak boydan fistan giyenler, bunun üstünde de kaftan veya önü açık ikinci bir elbise giydiği bu elbiseleri, bel kısmında geniş kumaş kuşaklarla bağladıkları görülebilir. Tasvirlerde bazı kadınların alt giyim olarak geniş şalvarlar, üstte kuşakla sarılmış gömlek ve yelek giydikleri görülmüştür. İnanç gruplarına göre farklılık göstermesine rağmen kadınların tamamının başları kapalıdır. Başlarında farklı şekil, kumaş ve renklerde yazmalar bulunan kadınların bazıları süslü başlıklar ve tepelikler kullanmışlardır.

Erkek kıyafetleri hakkında bilgi edinmemize olanak sağlayan gravürlerden Müslüman ve gayrimüslim ahalinin alt giyim olarak bol şalvarlar giydikleri anlaşılmaktadır. Vanlı erkeklerin genellikle yakasız, düğmesiz gömleklerini şalvarlarının içine yerleştirdikleri ve bu bölgeyi geniş ve gösterişli kumaş kuşaklarla sardıkları tasvir edilmiştir. Gömleğin üstünde kolsuz yelekler, kaba kumaştan kaftan ve cepkenler de üst giysilerdir. Statü göstergesi olarak kullanılan sarıklar, gelir düzeyine göre farklı ebat ve malzemedan yapılmış kumaşlardan oluşmaktadır. Yöre halkının neredeyse tamamında benzer sarıklar görmek mümkündür.

Gravürlerden anlaşıldığı üzere ayakkabı kullanımının zorunlu olduğu çetin coğrafyada bu ihtiyacın herkes tarafından sağlanamadığı, yalınayaklı figürlerin varlığından anlaşılmaktadır. Ahalinin zengin olanlarının deri bot ve pabuçlar,

fakirlerin ise yemeni ile çok basit reşik benzeri ayakkabıları giydikleri tasvirlerden anlaşılmaktadır.

Van konulu gravürlerde karşılaşılan ayakkabı betimlemeleri, ayakkabıyı giyen kişinin sosyo ekonomik statüsünü belirleyen unsurlardan biri olarak karşımıza çıkmaktadır. Grup halinde yapılmış figür betimlemelerinin neredeyse tamamında ayakkabıların detaylandırılmamış olduğunu ve ayakkabıların basit şekilli çarıklar olduğu görülmektedir. Ayakkabı detaylarına yer veren figürlü Van gravürleri arasında Van valisi Tahir Paşa'nın deri ayakkabıları, Ermeni kızın pabuçları ile Kürt kızına ait betimlemede yer alan çarık oldukça dikkat çekicidir. Bunların dışında özellikle dilenci çocuklara ve çobanlara ait betimlemelerde figürlerin ayakları çıplaktır.

Van'da genel kıyafetler dışında idari ve askeri görevliler ile dini adamlarının kendilerine has kıyafetlerinin olduğu gravürlerde açıkça görülmektedir. Osmanlı askerleri batı tarzı kıyafetler ile betimlenmiş iken Hamidiye alaylarına bağlı askerlerin, aşiretlerine özgü kıyafetler giydiği tasvirlerden anlaşılmaktadır.

Van'ı ziyaret eden seyyahların seyahatnamelerinde yer verdikleri gravürler üreten sanatçıların, genel olarak gravürleri, seyahati gerçekleştirenler tarafından çekilen fotoğraflardan yararlanarak yaptıkları, bunun yanında Texier ve Laurens gibi seyyahların ise çizimleri kendilerinin gerçekleştirdikleri anlaşılmaktadır. Gerçekçi ve belge niteliğinde üretilen gravürlerin yanında, çok olmasa da doğu imajının algılanma biçimi ile yapılmış oryantalist tasvirlerin olduğu söylenebilir.

Gerçekçi tarzda yapılmış gravürlerde süsleme detaylarına yer verecek kadar titiz bir işçilik kendisini göstermektedir. Açık alanlar çizgilerin seyrek kullanımı ile sağlanmıştır. Teknik özelliklerin ustaca kullanıldığı kompozisyonlarda, portre ve kıyafet süslemeleri çizgi sıklıkları ile verilmiştir. Kumaş ve süsleme dokuları tonlamalar ile verilmiştir.

Çalışmamız sonucunda yapılan değerlendirmelerde bölgenin kendine has özelliklerinin giyim kuşamı etkilediği, seyyahların gerçekçi tarzda yaptıkları gravürlerin literatürde yer alan bilgiler ile örtüştüğü görülmüştür. Çalışmada gravürler analiz edilmiş ve gravürlerdeki kıyafetler hakkında bilgi verilmiştir. Değinilmeyen bölümlerin el sanatları açısından değerlendirilmesi ile yapılacak sosyolojik karşılaştırmalar, daha sonraki çalışmaların konusu olarak ele alınabilir.

Etik Beyan

Bu çalışmada “Yükseköğretim Kurumları Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Yönergesi” kapsamında belirtilen tüm kurallara uyulduğu beyan edilmiştir.

Etik Kurul Onayı

Araştırmanın etik kurul izni gerektirmeyen araştırmalardan olduğu beyan edilmiştir.

Çıkar Çatışması ve Finansal Katkı Beyanı

Yazarlar tarafından herhangi bir çıkar çatışması ve finansal katkı beyan edilmemiştir.

Yazarlık Katkı Beyanı

Çalışmanın tüm aşamaları yazarlar tarafından tasarlanmış ve hazırlanmıştır.

KAYNAKÇA

Avdoyan, L. (2012). *To Know Wisdom and Instruction: A visual survey of the Armenian Literary Tradition at the Library of Congress*. To Know Wisdom and Instruction: A Visual Survey of the Armenian Literary Tradition at the Library of Congress.

Arıç, A. S. (2006). Türklerde Kıyafetin Kısa Tarihi. *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, 22(64-65-66), 141-160.

Arkun, A. (2003). Armenian Van/Vaspurakan, Richard G. Hovannisian, ed., UCLA Armenian History and Culture Series: Historic Armenian Cities and Provinces, vol. 1, Costa Mesa, California, Mazda Publishers, Inc., 2000, xi+ 308 pp., 4 maps plus illustrations and figures, ISBN: 1-56859-130-6 (pb). *Iranian Studies*, 36(1), 132-134.

Ateş, E. (2020). *Ortodoks Kilisesi ve Katolik Kilisesinde Dini Giysiler*, (Yayınlanmamış Seminer), MSGSÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul

Aydın, M. (1998). Hristiyanlık (Mezhepler ve Tarikatlar). *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 17, 353-358.

Başaran, B. (2021). Osmanlı İmparatorluğu’nda Bir Arada Yaşama Kültürüne Bağlı Olarak Gelişen Müslüman Ve Gayrimüslim Kıyafetleri. *Motif Akademi Halkbilimi Dergisi*, 14(36), 1367-1383.

Binder, H. (1887). *Au Kurdistan En Mesopotamie Et En Perse*, London

Boghossian, Sarkis, 1987. Armenian iconography : catalogue of reproductions in black and color of 720 original pieces from 15th to 20th century, Paris

Boynukalın, H. (2020). Osmanlı Askerî Teşkilâtı Üniformalarının Tezyinatı Ve Mâliyeti Üzerine Bir İnceleme. *Arış Dergisi*, (16), 56-77.

Bozkurt, Ö. F. (2014). *Osmanlı İmparatorluğu’nda Gayrimüslimlerin Kıyafet Düzenlemeleri (XI. XII. Yüzyıllar)*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

Chantre, M.E., (1889). *Le Tour Du Monde: nouveau journal des voyages*, Paris: 209-304

CUÏNET, V. (1891). *La TurquieD'Asie, Géographie administrative statistique descriptive et raisonnée de chaque province De L'Asie Mineure*, Tome Deuxième, Paris

Hell, X.H. (1847). *Voyage en Turquie et En Perse*, (Vol. 2). P. Bertrand.

Demir, H. (2018). *Bizans Resim Sanatında Meryem Kültü Ve Müjde Sahnesi*. (Yayınlanmamış Doktora Tezi). Hacettepe Üniversitesi, Ankara.

Deyrolle, M. T. (1869). *Voyage Dans Le Lazistan et L'Arménie, Le Tour Du Monde, nouveau journal des voyages*, I, Paris s. 369-423

Güzel, E. (2010). *Ege Bölgesi Kent Mimarisinin Seyahatname Ve Gravürlere Yansması: 18. Ve 19. Yüzyıllar* (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Van.

Haupt, L. C.F. (1926). *Armenien Einst und Jetzt*, (Vol. 2). Berlin

Ho Brettanikos Aster, Londinon 1860, c. 1

Kılıç, S. (2006). *Van Kültür Ve Turizm Envanteri Tarihsel Değerler*, İstanbul: Van Valiliği Yayınları

Katırcı, Ü. (2021). *Seyahatnamelerin Tarihsel Bilgi Kaynağı Olarak Kullanımı Üzerine Bir Deneme: Venedikli Bir Tüccarın Van Şehri Hakkındaki Anılarını Okumak*. *Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Van Özel Sayısı, 403-416

Koca, E., ve Koç, F. (2014). *Kıyafetnameler Ve Ralamb'ın Kıyafet Albümündeki 17. Yüzyıl Osmanlı Toplumunu Giysi Özelliklerinin İncelenmesi*. *Electronic Turkish Studies*, 9(11).

Kodaman, B. (1979). *Hamîdiye Hafif Süvarî Alayları (2. Abdülhamîd Ve Doğu-Anadolu Aşiretleri)*. *Tarih Dergisi*, (32), 427-480.

Koçu, R. E. (1967). *Türk Giyim. Kuşam ve Süslenme Sözlüğü*, Ankara: Sümerbank Kültür Yayınları.

Layard, A. H. (1853). *Discoveries in the ruins of Nineveh and Babylon: with travels in Armenia*. *GP Putnam and Co*, 197-198.

L'illustration, (1854). *Journal Universel* c. 23, Paris

Poujoulat, B. (1841). *Voyage à Constantinople, dans l'Asie Mineure, en Mésopotamie, à Palmyre, en Syrie, en Palestine et en Égypte* (Vol. 2). NJ Gregoir, V. Wouters et cie.

Mangaltepe, İ. (2005). *XIX. Yüzyıl Fransız Seyyahlarına Göre Van*. *Yayımlanmamış Doktora Tezi*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

Osmanlı Askeri Teşkilât ve Kıyafetleri 1876-1908 (1986). Askeri Müze ve Kültür Sitesi Komutanlığı Yayınları.

Özbağı, T. (1993). *Geleneksel Kadın Takıları. Türkiye'' de Yaygın Eğitim ve Sanat Dergisi*, (5).

Sađnak Arslantaş, G. (2007). *Van Yöresi Geleneksel Baş Süslemelerinin Tarihsel Süreç İçerisinde İncelenmesi* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Ankara.

Sevim, M. (2002). *Gravürlerle Türkiye*. TC Kültür Bakanlığı Yayınları/1901, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara.

Simonis, M. (1897). *DurchArmenien, Kurdistan und Mesopotamien*, Mainz, Paris.

Süleyman Sabri Paşa. (1928). *Van Tarihi ve Kürtler Hakkında Tetebbuat*. İstanbul:Matbaa-i Ebuzziya.

Yabalak, H. (2012). *Van Gravürleri*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Van.